

BALIKESİRLİ
BİR İSLAM ÂLİMİ İMAM
BİRGİVİ
II. CİLT

Yayına Hazırlayan
Balıkesir Büyükşehir Belediyesi

Editörler

Prof. Dr. Mehmet BAYYİĞİT
Doç. Dr. Mehmet ÖZKAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Ali ÇANAKCI
Dr. Öğr. Üyesi Asem Hamdy ABDELGHANY

Grafik Tasarım ve Uygulama
Abdurrahman DOĞAN

Birinci Basım

Şubat 2021, Balıkesir

ISBN

978-605-06686-9-8 (2.c) | 978-605-06686-7-4 (Tk)

Baskı ve Cilt

Seçil Ofset
100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Sitesi
4. Cadde No:77 Bağcılar/ İSTANBUL
(Sertifika No: 44903)
Tel: +90 (212) 629 06 15

İletişim

Tel: (0266) 239 15 10
E-posta: bilgi@balikesir.bel.tr
Adres: Eski Kuyumcular Mah. Mekik Sokak No:25
Karesi / Balıkesir

BALIKESİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ / Kent Arşivi Yayınları No: 22

©Balıkesir Büyükşehir Belediyesi

Bu eser, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin Balıkesir Büyükşehir Belediyesi ile birlikte 2018 yılında düzenlediği "Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi" adlı uluslararası sempozyum bildirilerinden oluşmaktadır. Bu sempozyum bildirileri, 2019 yılında Balıkesir Büyükşehir Belediyesince e-kitap olarak yayımlanmıştır. Yazılı izin olmaksızın hangi dil ve ortamda olursa olsun materyalin tamamının veya bir bölümünün çoğaltılması ve elektronik ortamlarda yayımlanması yasaktır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Bu eserde yayımlanan çalışmaların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

İmam Birgivî Selefî mi yoksa Mâtürîdî mi?

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DEMİR
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Öz

Birgivî Mehmed Efendi (ö. 981/1573), eserleri ve savunduğu görüşleri ile gerek yaşadığı dönemde ve gerekse vefatından sonra tanınan ve etkisi devam eden Osmanlı âlimlerinden birisidir. Başta el-'Avâmil ve İzhâr olmak üzere Arap grameri konusunda kaleme aldığı kitapları, ahlâk ve tasavvufa dair et-Tarîkatü'l-Muhammediyye adlı eseri ve fıkha dair çalışmaları, onun yaygın bir şöhrete kavuşmasında etkili olmuştur. Ayrıca onun kişiliği ve ilmi şahsiyeti de tanınıp bilinmesinde etkilidir. Zira onun en dikkate değer yönü, kendi dönemindeki dinî, ahlâkî ve sosyal meselelere özel önem vermesi ve bunlarla ilgili şahsî görüşlerini ve tenkitlerini cesaretle ortaya koyabilmesidir. Birgivî'nin fıkhta Hanefî, itikadî görüşleri itibari ile ise Mâtürîdî olduğu kabul edilmektedir. Bu tebliğde, Birgivî'nin et-Tarîkatü'l-Muhammediyye adlı kitabı ile kendisine nisbetle yayımlanan Dâmiğatü'l-mübtedî'nin adlı eserinde yer alan konular çerçevesinde mezhebi kimliği ele alınmıştır. et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve Dâmiğatü'l-mübtedî'nin adlı eserlerde öne çıkarılan ve savunulan kelâmî görüşler, Mâtürîdîliğin temel kabulleri ve görüşleri ile uyumludur. Bu açıdan onun Mâtürîdî mezhebine mensup olduğu düşünülebilir. İstifade ettiği ilmi kaynakları da onun Hanefî-Mâtürîdî âlimleri ile bağlantısını ortaya koymaktadır. Zira onun "*Şeyh el-İmâmü'z-Zâhid Hüccetü'l-Hak ve'd-Dîn İbrâhim b. İsmâil es-Saffâr*" diye anarak Mâtürîdî kelâmcısı Ebû İshâk es-Saffâr'a (ö. 536/1139) ve onun Telhisü'l-edille adlı eserine atıf yaptığı

bilinmektedir. Özellikle et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'de yer alan Kaderiyye, Keysaniyye, Râfıziler, Hâriciler, Yezidiyye ve Neccâriyye gibi fırkaların bazı görüşlerinin küfrü gerektirdiğinin anlatıldığı bölüm, Telhisü'l-edille'nin ilgili kısmı ile aynen örtüşmektedir. Buna göre Birgivî'nin Mâtürîdî kelâmına dair kaynaklarından birisinin Telhisü'l-edille olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'de yer verdiği "*emrolunan*", "*yasaklanan*" ve "*mendup olan*" ilimler şeklindeki tasnifinde, kelâm ilmini yasaklanan disiplinler arasında sayması ve bu ilimle ilgili ihtiyaçtan fazla miktarda araştırma yapılmasının nehyedildiğini düşünmesi, Mâtürîdî din anlayışı ile bağdaşmamaktadır. Onun kelâma karşı bu bakışı, Hanefiler içinde Buhara Hanefileri tarafından savunulan bir anlayıştır ve İmam Mâtürîdî'nin öncülüğünü yaptığı Semerkant Hanefileri veya başka bir ifade ile Mâtürîdîler tarafından benimsenen din anlayışından farklılık göstermektedir. Dolayısıyla Birgivî'nin mezhebinin, kimliğini ve zihniyetini, Selefî veya Mâtürîdî olarak ifade etmek, durumu tam olarak açıklamaktan uzaktır. Bu tebliğde, onun Selefî din anlayışını değil Hanefiler içinde kelâma mesafeli duran Buhara Hanefileri'nin din anlayışını, başka bir ifade ile Mâtürîdîlerce temsil edilen mütekelim Hanefiliğine karşı fakih Hanefiliğini benimsediği tezi, temellendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Birgivî, Mâtürîdîlik, Mâtürîdî, Selefî, Buhara Hanefileri, Semerkant Hanefileri, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, Dâmiğatü'l-mübtedî'nin

Was Imam Birgivî follower of Salafî Understanding or Mâturîdî sect?

Abstract

Birgivî (Birgilî) Mehmed Efendî (929–81/1523–73) was one of the Ottoman scholars who was known with his works and opinions both during his period and after his death. In addition to his character and scholarly personality, his books on Arabic grammar, especially 'Awâmil and Izhâr, al-Tarîqa al-Muhammadiyah on morality and Islamic mysticism, and his works on Islamic law gained him a good reputation. His most notable side was that he prioritized religious, moral and social issues of this time and could boldly state his opinions and criticism over these issues. It is accepted that Birgivî is Hanafî in terms of fiqh and is Mâturîdî in terms of 'aqidah. In this assertion, Birgivî's denominational identity has been discussed within the context of discursive topics in the book named al-Tarîqa al-Muhammadiyah and the book named Dâmigha al-mubtadiî'n, which was published in response to the former. Kalâmî opinions put forward and argued in al-Tarîqa al-Muhammadiyah and Dâmigha al-Mubtadiî'n are compatible with the fundamental standpoints of Mâturîdîyya. In this regard, it can be said that he adopted the Mâturîdî religious approach. The scholarly sources that he utilized reveals his relationship with Hanafî-Mâturîdî scholars. It is known that he addressed to Mâturîdî theologian, Abû Ishâq al-Şaffâr al-Bukhârî (d. 534/1139) and to his work Talkhîş al-adilla li-qawâ'id al-tawhîd by referring him as "Shaykh al-Imâm al-Zâhid Hujjat al-Haqq wa al-dîn Ibrâhîm b. Ismâ'il al-Şaffâr". The chapter of al-Tarîqa al-Muhammadiyah, in which he pointed out

that the views of some sects, such as Qadarriya, Kaysâniyya, Râfizîs, Khawârij, Yazîdîs, Najjâriyya are acts of blasphemy, tally with the relevant chapter in Talkhîş al-adilla. Accordingly, it has been found out that one of the sources of Birgivî on Mâturîdî discourse was Talkhîş al-adilla. However, the fact that he considered 'Im al-Kalâm (Islamic Theology) among the disciplines that were forbidden in his disciplinary classification as "al-Ma'mûr biha (what is ordered)", "Manhiyy 'anha (what is forbidden)", and "Mandûb ileyhâ (which bring reward to the doer but lead not to punishment when omitted)" in al-Tarîqa al-Muhammadiyah, and the fact that he claimed any redundant study on these discipline was forbidden does not comply with the Mâturîdî understanding. His opinion towards this discourse is an understanding voiced by Bukhârâ Hanafîs and differs from the religious understanding of Samarqand Hanafîs, Mâturîdîs led by Abû Manşûr al-Mâturîdî (d. 333/944). Therefore, defining the religious understanding of Birgivî as Salafî or Mâturîdî is far from comprehensively explaining the situation. This paper seeks to evidence the argument that Birgivî did not adopt Salafî Understanding but he adopted Bukhârâ Hanafîs, alias Faqîh Hanafîs (Jurist Hanafîs), which remains far from Islamic Theology, rather than Mutakallim Hanafîs (Theologian Hanafîs), which is represented by Mâturîdîs.

Keywords: *Birgivî (Birgilî), Mâturîdîyya, al-Mâturîdî, Salafî, Bukhârâ Hanafîs, Samarqand Hanafîs, al-Tarîqa al-Muhammadiyah, Dâmigha al-Mubtadiî'n*

GİRİŞ: SELEF, SELEFİ, SELEFİYYE

İmam Birgivi'nin Selefi olduğunu iddia edenler yanında, onu İbn Teymiyye mektebinin Osmanlı'daki temsilcisi gibi görenler de bulunmaktadır.¹ Birgivi'nin "Selefi veya Hanbeli olduğu" şeklinde bir kanaatin yaygınlaşması veya bu şekildeki "hatalı bilginin"² kabulü, onun eserlerinden yeterince istifade edilmesine engel teşkil edecektir. Çünkü El Kâide ve DEAŞ gibi yapılanmalar ve terör grupları, dehşete düşüren eylem ve söylemleri ile "Selef" kavramını, olumsuz bir çağrışım yapar noktaya taşımışlardır.

Selef kelimesi, sözlükte "önce gelmek ve geçmişte kalmak" anlamlarına gelir.³ Terim olarak ise ilim ve fazilet açısından Müslümanların önderleri sayılan sahâbîler ve tâbiîn için kullanılır. Selefin üstünlüğü, ümmetin en hayırlısının Hz. Peygamber döneminde yaşayanlar, sonra onların ardından gelenler sonra da onları takip edenler olduğu yolunda rivayet edilen "En hayırlı dönem benimkidir. Sonra arkasından gelendir. Sonra da onun arkasından gelen dönemdir." hadisine dayanır.⁴ Bu hadisi Birgivi de et-Tarîkatü'l-Muhammediyye adlı eserinde farklı rivayetleri ile aktarmaktadır:

"İnsanların en hayırlıları, benim asrım-dakiler, sonra ardından gelenler sonra onların ardından gelenlerdir".

"Hangi insanlar daha hayırlıdır, diye soruldu. İçinde bulunduğum asırdakiler, sonra ikinci ve sonra üçüncü nesiller' buyurdu".⁵

1 Ahmet Yaşar Ocak, Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi (Makaleler-Araştırmalar) (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 178, 222.

2 Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğunda Klasik Çağ (1300-1600) adlı eserinde Birgivi'yi "Hanbeli mezhebini izleyen Birgivi" şeklinde Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet adlı kitabında ise "Hanbeli mezhebinde bir âlim" olarak nitelendirmektedir. Ayrıca kaleme aldığı DİA maddesinde, para vakıfları konusunda "Birgivi ve Kadızâdeliler şüphesiz ki daha dar Hanbeli öğretisini takip ediyorlardı." demektedir. Bk. Halil İnalçık, "Kanun (Mali Yönetim ve Kamu Yönetimi)", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24/326.

3 Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab (Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.), 2068.

4 "خَيْرُ أُمَّتِي الْقُرْنُ الَّذِينَ يَلُونِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ / خَيْرُ النَّاسِ قُرْبِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ / خَيْرُ أُمَّتِي الْقُرْنُ الَّذِينَ بُعِثَتْ فِيهِمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ" Bk. Müslim, "Fezâ'ilü's-Şahâbe", 210-214; Müsned [nşr. Arnaût], 4/76-77; Buhârî, "Şehâdât", 9, "Aşhâbü'n-nebî", 1.

5 Mehmed b. Pîr Ali Birgivi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye

"Hz. Muhammed ümmetinin hayırlıları (Hayru ümmetî)" veya "İnsanların hayırlıları (Hayru'n-nâs)" şeklinde nitelendirilen övülen dönemlerde yaşayan nesiller, klasik eserlerde "Selef-i sâlihîn (Salih Öncü Nesiller)" nitelendirmesi ile anılmaktadır. Bu kullanımı itibari ile Selef veya Selef-i sâlihîn tabirleri, olumlu anlam yükledürler. Selef-i sâlihîn denilen öncü nesillerin en belirgin özellikleri, "Ben Müslümanım diyen birini tekfir etmemek", "İdareye itaat etmek" ile "fitneden uzak durmak" şeklinde sıralanabilir. Bununla birlikte, ilk üç dönemde yaşamış olan âlimlerin, gerek fikhî gerekse itikadî konularda farklı düşündükleri konuların bulunduğu da bilinmektedir. Örneğin dönemsel açıdan ilk üç asır içinde yani selef kategorisinde yer alan Ebû Hanife ile Ahmed b. Hanbel'in itikadî ve fikhî konularda farklı düşündükleri bilinen bir husustur.

II. (VIII.) yüzyılın başlarından itibaren bazı âlimler, ashap ve tâbiîn kelâmî konularla ilgilenmediklerini ileri sürerek bu konuların tartışılmasını ve bunların anlaşılmasında kullanılan te'vil yöntemini bid'at olarak nitelendirmişlerdir. Kelâmcılardan ve onların kullandıkları te'vil yönteminden uzak durmayı tercih eden bu din anlayışı, kelâmî anlamda bir mezhep kimliği kazanamasa da fikhî açıdan Hanbelilik olarak mezhepleşmiş ve varlığını sürdürmüştür. O gün için kelâm yöntemini temsil eden ve Abbâsî Devleti'nde ele geçirdikleri yönetim gücünü kullanan Mu'tezile mensuplarının Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) baskı ve işkence uygulamaları ve onun bu baskılar karşısında dik duruşu, devam eden süreçte Mu'tezile'yi yasaklayan yeni Abbâsî yönetiminin Hanbeliliği desteklemesi, itikadî alanla ilgili kabulleri de bulunan bu din anlayışını güçlendirmiştir. Ahmed b. Hanbel'in önderliği etrafında gelişen ve güçlenen bu din anlayışını, "Selef yolu" veya "Selefiyye" olarak adlandıranlar olsa da "Hanbelî din anlayışının Selef-i sâlihîn yolunu" ile özdeş olduğu veya "Hanbelîlerin Selef-i sâlihîn din anlayışını temsil ettiği" iddiası, sorunludur. Hanbelî din anlayışını Selefilik olarak anmak, bir anlamda onların Selef-i sâlihîn yolunu temsil ettiği iddialarını onaylama anlamı taşıdığı için bizce isabetli değildir.

ve's-sîretü'l-Ahmediyye, thk. Muhammed Rahmetullah Hâfız en-Nedvî (Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1432/2011), 102-103.

Hanbelî din anlayışı, Kitâbü's-Sünne müellifi Ebû Bekir el-Hallâl (ö. 311/923), Şerhu Kitâbi's-Sünne yazarı Hasan b. Ali el-Berbehârî (ö. 329/940) ve el-İbâne 'an şerî'ati'l-fırakı'n-nâciye sahibi İbn Batta el-Ukberî'nin (ö. 387/997) kelâm karşıtı görüşleri ile güçlenmiştir. V. (XI.) ve VI. (XII.) yüzyıllara gelindiğinde ise Hanbelî âlimler içinde kelâm metodunu kısmen benimseyip te'vili bazı konularda kullanan ılımlı bir akım ortaya çıkmıştır. Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066), öğrencisi Ebû'l-Vefâ İbn Akîl (ö. 458/1066) ve Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) tarafından temsil edilen bu akım, "*Hanbelî Mütekelimler*" olarak anılabilir. Ancak onların, Hanbelî mezhebinin kelâm karşıtı seyrini değiştirmekte başarılı olamadıkları belirtilmelidir.

Hanbelî din anlayışı, Tahrîmü'n-nazar fî kü-tûbi Ehli'l-kelâm'ı telif eden Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) etkisi ve özellikle Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ile öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) çabası ile VII. (XIII.) ve VIII. (XIV.) yüzyılda tekrar güç kazanmıştır.⁶ İbn Teymiyye ve İbn Kayyim, selefin görüşlerine vurgu yapmaları ve onlara bağlılıklarını ifade etmeleri sebebi ile sonradan "*Selefi*" olarak anılmışlardır. Felsefeye ve Aristo mantığına cephe alarak İslamî ilimleri bu düşüncelerden arındırmaya, Müslümanları zühd çizgisini aşan bâtnî yönü bulunan tasavvufî anlayışlardan uzaklaştırmaya ve toplumunu bid'at ve hurafelerden arındırmaya çalışma, "*Selefilerin*" en belirgin özellikleridir.⁷

Burada İstanbul merkezli olarak ortaya çıkmış olan Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1045/1635) ve onun takipçileri Kadızâdeliler'e de değinmekte fayda vardır. Onlar, Hz. Peygamber döneminden sonra ortaya çıkan birtakım âdet ve uygulamaları bid'at olarak nitelendirerek şiddetle reddetmişlerdir. Kadızâdeliler'in fikri anlamda Birgivî Mehmed Efendi'den (ö. 981/1573) etkilendikleri kabul edilmektedir. Bu kabulde, onların Birgivî'nin Türkçe kaleme aldığı Vasiyetnâme-i Birgivî ile Arapça telif ettiği et-Tarîkatü'l-Muhammediyye adlı eserleri

yaygın biçimde okumalarının, ayrıca Birgivî gibi toplumu bid'atlerden arındırma hedefinde olmalarının etkili olduğu söylenebilir. Ancak Birgivî ile Kadızâdeliler arasında, bid'atlarla mücadele yöntemi açısından temel bir farklılık bulunmaktadır. Birgivî, bid'atlarla ilmî ve fikrî mücadele yolunu seçerken; Kadızâdeliler, IV. Murat'ı da etkileyerek kahvehaneleri yıktırmak ve tütün yasağına uymayan çok sayıda insanı katletmek⁸ gibi bid'atlarla fiilî mücadele yolunu tercih etmişlerdir. Kadızâde Mehmed Efendi'nin vefatından sonra takipçileri, şer'an haram olduğu kesin delillerle sabit olmayan bazı şeylerin haramlığını da iddia ederek bunları yapan Müslümanları küfürle de suçlamaya başladılar. Bu dönemde onların liderliğini Üstüvânî Mehmed Efendi (ö. 1072/1661) üstlenmiştir. Kadızâdeliler'in yaşadıkları dönemde tenkit ettikleri meselelere tasfiyeci bir tutumla yaklaşıp bütün bid'atları gerekirse şiddet kullanarak ortadan kaldırmayı amaçlamaları, devlet düzenini tehdit eder seviye ulaştığında, devletin müdahalesi ile hareketin gücü ve etkinliği kırılmıştır.⁹

XII. (XVIII.) yüzyılda Hanbelî din anlayışı, eserlerinde İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin kitaplarına sıkça başvuran Muhammed b. Abdülvehhâb (ö. 1206/1792) ve onun liderliğini yaptığı dinî-siyasî akım olan Vehhâbilik ile tekrar dikkatleri üzerine çekmiştir. İbn Abdülvehhâb, "*insanların (Müslümanların) şirk ve bid'attan vazgeçmemeleri halinde imanın yetkisi ile zor kullanılarak ve gerekirse savaşla yola getirilmeleri*" yönünde fetva vermiştir.¹⁰ Müslümanlar içindeki farklı inanç ve geleneklere karşı siyasi ve askeri güç kullanmaları, işgal ettikleri yerlerdeki baskıcı uygulamaları ve Müslümanları dinden çıkıp kâfir olmakla itham etmede pervasız davranmaları, İbn Abdülvehhâb ve taraftarları Vehhâbilileri, içinden çıktıkları Hanbelî din anlayışından farklı bir noktaya

6 Selefi din anlayışının tarihsel sürecinin güzel bir tasviri için bk. M. Sait Özervarlı, "Selefiyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/400.

7 Selefiyye hakkında bk. Özervarlı, "Selefiyye", 36/400.

8 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Omanlı Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 1983), 3/356.

9 Kadızâdeliler hakkındaki bilgiler, DİA maddesinden özetlenmiştir. Bk. Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 100-102.

10 Muhammed b. Abdülvehhâb, "Kitâbü'l-Cihâd", Mü'ellifâtü's-Şeyhi'l-İmâm Muhammed b. 'Abdülvehhâb, ed. Abdülazîz er-Rûmî v.dğr. (Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, ts.), 2/359-360.

taşımıştır. Her ne kadar Suudi Arabistan Devleti kurulduktan sonra Vehhâbîler, silahla müdahale anlayışından geri adım atmak zorunda kalmış olsalar da dayandıkları fikri temellerden Müslümanlara karşı silah ile müdahalede bulunmayı meşru gören radikal grupların beslenmesini engellememişlerdir.

Ahmed b. Hanbel, İbn Teymiyye ve Muhammed b. Abdülvehhâb ile taraftarları için de kullanılan Selefîyye ve Selefîlik adlandırması, günümüzde İslâm coğrafyasında ortaya çıkan terörle ilişkilendirilen çeşitli grup ve örgütler için de tanımlayıcı bir etikete dönüşmüştür. Oysa sayılan kişi ve gruplardan hiçbirinin “*Selef-i sâlihîn*” olarak anılan Sahâbe ve tâbiîn neslinin İslâm anlayışını temsil ettiği ve tam olarak yansıttığı söylenemez. Anılan kişileri ve takipçilerini Selefîyye olarak anmak, onların “*Selef-i sâlihîn’in yolunda oldukları*” iddialarını doğrulama anlamı taşıması sebebi ile sorunludur. Selefîyye ismi özellikle günümüz dünyasında olumsuz çağrışım yapan bir kavrama dönüşmüştür. Zira günümüzde kendini Selefî olarak nitelendiren gruplar; “*kendileri gibi düşünmeyen Müslümanları tekfir etmekte mahzur görmemeleleri*”, “*itikadî konularda sosyal medya ortamında bile tartışmayı hevesle kollamaları*”, “*kamu düzenine ve asayişe zarar veren fiillerinde bulunmaları*” ve “*fitneye sebep olmaları*” gibi ilk dönem Selef-i sâlihîn neslinin uzak durduğu görüş, tutum ve davranışları ile belirgin hale gelmişlerdir. Zikredilen gerekçeler sebebi ile “*İmam Birgivî Selefî mi, Hanefî-Mâtürîdî mi?*” sorusu önem kazanmaktadır. Bu soruya; Birgivî’nin itikadî görüşleri, dini anlama yöntemi, tasavvufa yaklaşımı ve bid’atlarla mücadele anlayışı tespit edilerek cevap verilmeye çalışılacaktır.

1- BİRGİVÎ’NİN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ

Birgivî, her bireyin itikatta ve amelde mezhebini bilmesini ve “*İtikatta mezhebin nedir?*” sorusu yöneltildiğinde “*Ehl-i sünnet ve’l-cemaat*” şeklinde cevap vermesini gerekli görür. Ona göre Ehl-i sünnet, “*Rasûlullah’ın ashâbı ve cemaati, her ne itikat üzere oldular ise odur*”. Birgivî, ashâbın itikat ettiği bu görüşlerin, Vasiyetnâme adlı eserinde sıraladığı itikadî

görüşler olduğunu düşünmektedir.¹¹ Onun bu eserde saydığı itikadî kabuller, Hanbelî din anlayışı ile değil genel itibari ile Mâtürîdî mezhebinin görüşleri ile uyumludur. Zaten Birgivî’nin Vasiyetnâme adlı eserini şerh eden Ahmed b. Muhammed Emîn Kadızâde (ö. 1197/1783), Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fi şerhi’l-Vaşiyyeti’l-Muhammediyye’de onun sözlerini açıklamada sadedinde İmam Mâtürîdî’nin Hanefîler’in itikatta imamı olduğu şöylece açıkça dile getirmektedir: “*Eh-i sünnet itikadında imam ikidir. Birisi Ebû Hanîfe’nin talebesinden İmam Hüdâ Şeyh Ebû Mansûr Mâtürîdî adında meşhur bir âlim ve kâmil bir zâttır. Doğru itikatta hakikatin zirvesine ulaşmış bir imamdır. Diğer İmam Şâfiî talebesinden İmam Ebû’l-Hasan Eş’arî denmekle meşhur bir âlim ve kâmilidir. Doğru itikatta mahirdir. Hanefî âlimleri itikatta Şeyh Ebû Mansûr’u imam edinmişlerdir. Bu iki mezhep Ehl-i hidayet ve Ehl-i sünnettir*”.¹²

Birgivî’nin; Osmanlı döneminde basılan ilk dini eser olan¹³ Vasiyetnâme (Risâle-i Birgivî) ile Şerhu Âmentü, Risâletü’t-Tevhîd, Ahvâlü’l-etfâli’l-müslimîn, Tuhfetü’l-müsterşidîn fi beyâni fırakı mezâhibi’l-müslimîn, Kitâbü’l-İrşâd fi’l-akâid ve’l-ibâdât ve Kitâbü’l-İmân adlı akaid konularını içeren eserleri bulunmaktadır. Ayrıca Mâtürîdîliğe ait görüşler içeren Dâmiğatü’l-mübtedî’în adlı kitap da ona atfen yayınlanmıştır.¹⁴ Birgivî’nin en önemli eseri, vefatından bir yıl önce 17 Şaban 980/24 Aralık 1572 tarihinde telifini tamamladığı et-Tarîkatü’l-Muhammediyye’dir. Bu eser üç bölümden (bâb), her bölüm ise üç alt başlıktan (fasıl) oluşur. “*Tashîhü’l-İ’tikâd (İtikadın Düzeltilmesi)*” başlığı, ikinci bölümün ilk konusunu oluşturur. Birgivî, bu başlık altında, eserini yazma amacını itikadî, Ehl-i sünnet ve’l-cemaat mezhebi çerçevesinde

11 Mehmed b. Pîr Ali Birgivî, Vasiyyet-name: Dil İncelemesi, Metin, Sözlük, Ekler İndeksi ve Tıpkıbasım, haz. Musa Duman (İstanbul: R Yayınları, 2000), 106; İslâmbülî Ahmed b. Muhammed Emîn Kadızâde, Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fi şerhi’l-Vaşiyyeti’l-Muhammediyye (İstanbul: Dârü’t-tibâati’l-âmire, 1258).

12 Kadızâde, Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye, 131.

13 Ali Birinci, “Birgivî Risâlesi: İlk Dini Kitap Niçin ve Nasıl Basıldı?”, Türk Yurdu 112/ (1996): 13-14.

14 Mehmed b. Pîr Ali Birgivî, Dâmiğatü’l-mübtedî’în kâşifetu butlânî’l-mülhidîn, thk. Abdurrahman es-Sâyih - Tefkîk Ali Vehbe (Kahire: Dârü’l-Afâki’l-Arabiyye, 1431/2010).

tashih etmek şeklinde belirtir. Dolayısıyla bu başlık altında belirtilecek kelâmî görüşler, ona göre Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın itikadî kabulleridir. Eserde yer alan görüşler incelendiğinde, onun Hanbelî veya Selefi olarak nitelendirilmesinin doğru olmayacağı anlaşılabilmektedir.

Birgivi'nin ele aldığı sıraya göre onun Mâtürîdî kimliğini yansıtan ve Hanbelî din anlayışı ile Eş'arîlik'ten ayrıştığı görüşleri şunlardır:

1. "Yüce Allah cisim, araz ve cevher değildir".¹⁵ Birgivi, araz ve cevher gibi kelâmî kavramları kullanarak Allah'ın bunlara benzemediğini belirtmektedir. Oysa İbn Teymiyye, Allah hakkında olumlu veya olumsuz anlamda bu kavramların kullanılmasını selef anlayışına aykırı bulmaktadır.¹⁶
2. "Allah'ın sıfatları; Hayat, ilim, semî, basar, irade, tekvîn ve kelâmdır".¹⁷ Görüldüğü üzere Birgivi, Mâtürîdî mezhebinin en belirgin özelliği olan "tekvîni, müstakil bir sıfat olarak kabul etme" geleneğini benimsemekte ve sürdürmektedir. Ahmed Kadızâde, Vasiyetnâme şerhi Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye'de mezhep ismi anarak bunu açıkça dile getirmektedir "Mâtürîdiyye'ye göre sıfat-ı sübûtiyye sekizdir. Tekvîn hakiki sıfattır. Cumhur-i Eş'ariyye'ye göre ise yedidir, tekvîn kudret sıfatına dahildir."¹⁸ "Mâtürîdiyye mezhebinde sıfat-ı ef'aliyye, tekvîn sıfatının taalluku olup ona râcidir. Mesela yaratmak, yok etmek, öldürmek, diriltmek, rızık vermek ve diğerleri gibi. Bunlar tekvîn sıfatına râcidir."¹⁹
3. "Kelâm sıfatı, harf ve ses cinsinden değildir. Kur'an, Allah'ın kelâmıdır, mahluk değildir".²⁰ "Kıraat, lafız, kitabet ve hıfz yaratılmıştır. Okunan, yazılan

ve hıfzedilen ise yaratılmamıştır".²¹ Kelâm(-ı nefsi), Birgivi'nin de belirttiği gibi harf ve ses cinsinden değildir. Ahmed Kadızâde, Vasiyetnâme şerhinde Birgivi'nin bu konudaki ifadelerini şöyle açıklamaktadır: "Allah (mütekellimdir). Yani hakiki sıfat olan kelâm ile mevzuftur. (Söyler) kelâm-ı lafzî'yi yaratıp muhataba işittirir. (Lakin) söylemesi (bizim gibi dil ile değil). Zira azadan ve konuşma uzvu olmaktan beridir. Peygamberlerden (bazılarına) kendisi (vasıtasız söyler)di. Cebrail vasıtasıyla olmayıp, Allah kelâmı lafzî'yi yaratıp işittirir".²² Bilindiği üzere kelâmın, kelâm-ı nefsi ve kelâm-ı lafzî olmak üzere ayrı mütalaa edilmesi, Mâtürîdî din anlayışının bir ifadesidir. Birgivi'nin kendisi bu ayrımı açıkça dile getirmemiş olsa da onun görüşleri takipçileri tarafından bu kapsamda anlaşılmıştır.

4. "İman ve İslam, birdir. Ameller, imanın hakikatinin dışındadır. İman artmaz ve azalmaz. Kendisinde iman ve İslam bulunan kimsenin 'Ben gerçekten mü'minim' demesi gerekir. 'Ben müminim inşallah' demesi uygun olmaz".²³ Birgivi, imanın tanımı ve artıp eksilmesi gibi konularda Mâtürîdî mezhebinin kabullerine aynen uymaktadır. Oysa bu konularda Hanbelî veya Selefi akımların farklı düşündükleri bilinmektedir.
5. "Allah, hakîmdir. Hikmetsiz ve faydasız hiçbir iş yapmaz".²⁴ Allah'ın fillerinde hikmet bulunduğuna vurgu yapmak, Mâtürîdî mezhebinin bir diğer belirgin yönüdür.
6. "Yüce Allah, her ne kadar kulların bütün fiillerinin yaratıcısı ise de kulların iki

15 Birgivi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 78.

16 Takıyyüddin Ahmed İbn Teymiyye, Mecmû'u fetâvâ, thk. Abdurrahman b. Muhammed Kâsım (Medine: Mücemmau'l-Melik Fahd, 2004), 3/81.

17 Birgivi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 78; Birgivi, Vasiyyet-name, 98.

18 Kadızâde, Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye, 35.

19 Kadızâde, Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye, 40.

20 Birgivi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 78-79; Birgivi, Vasiyyet-name, 97.

21 Mehmed b. Pîr Ali Birgivi, Tuhfetü'l-müsterşidin fi beyâni fırakı mezâhibi'l-müslimîn, Thk. Avni İlhan, "Birgili Mehmet Efendi ve Mezhepler Tarihi İle İlgili Risalesi", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (1989): 208-209.

22 Kadızâde, Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye, 34.

23 Birgivi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 83; Birgivi, Vasiyyet-name, 104-105; Kadızâde, Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye, 119.

24 Birgivi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 77. Hikmet ve sefeh konusunda Birgivi'nin fetvası şöyledir: "Bir kimse 'Yüce Allah'ın hikmetsiz iş yapması caizdir' derse, kâfir olur. Çünkü o böyle demekle Allah'ı sefahle nitelendirmiş olur". Bk. Birgivi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 92.

zıttan yani taatler ve masiyetlerden her birine taalluk edebilen cüz'î iradeleri ve kalbî tercihleri vardır. Bunların hariçte varlıkları yoktur ki yaratmaya ihtiyaç duysun. Yüce Allah, cüz'î iradeyi, kul-ların fillerini yaratmak için sıradan bir şart kılmaştır".²⁵ Cüz'î iradenin yaratılmış olmadığı ile ilgili Birgivî'nin aktarılan görüşleri, Mâtürîdî kelâmcılarınca savunulan temel bir görüştür. Birgivî, Eş'arî'nin cebr-i mutavassıt görüşünü de aynı bağlamda aktarmakta ve "Eş'arî'nin görüşüyle Cebriyye'nin cebr-i mahz görüşü arasında fark yoktur" diyerek onu ağır şekilde eleştirmektedir.²⁶

Yukarıda sayılan itikadî görüşler ve bunların alındığı kaynak eserler, Hanefî-Mâtürîdî din anlayışına işaret etmektedir. Bu kapsamda sayılan görüşler, Ebû Hanîfe'nin Fıkhu'l-ekber, Ömer en-Nesefî'nin Akâid ve Ebû İshâk es-Saffâr'ın (ö. 534/1139) Telhişü'l-edille adlı eserlerinde yer alan itikadî kabuller ile uyumludur. Onun, "Şeyh el-İmâmü'z-Zâhid Hüccetü'l-hak ve'd-dîn İbrâhim b. İsmâil es-Saffâr" diye anarak Mâtürîdî kelâmcısı Ebû İshâk es-Saffâr'a ve onun Telhişü'l-edille adlı eserine açıkça atıf yaptığı da bilinmektedir. Bu atıftan onun Telhişü'l-edille'yi okuduğu anlaşılmaktadır.²⁷ Birgivî'nin itikadî görüşlerini konu edinen araştırmalarda ulaşılan sonuçlar da onun Mâtürîdî mezhebini benimsediğini teyit etmektedir.²⁸ Buna karşın Birgivî'nin eserlerinde İbn Teymiyye ve telifatına atıf olmadığı gibi tam aksine onun eserlerini açıklamak için yazılan kitaplarda İbn Teymiyye ve takipçilerine itikadî konularda açık eleştiriler getirildiği görülebilmektedir. Örneğin Ahmed Kadızâde'nin kaleme aldığı Vasiyetnâme şerhi, Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fi şerhi'l-Vaşiyyeti'l-Muhammediyye'de "İbn Teymiyye ve

takipçileri 'Allah Teâla üst taraftadır. Üst taraf duaların kıblesidir. Hak üst tarafta olduğundan dua edilince oraya yönelinir.' demektedirler. Oysa Allah cihetten münezzehtir." denilerek eleştirilmektedir.²⁹ İtikadî konulardaki görüş ayrılıkları, yöntemsel farklılıktan kaynaklanır ve bu açıdan temel bir ayrılmaya işaret eder. Dolayısı ile İbn Teymiyye ve Birgivî gibi farklı itikadî görüşleri savunan kişi ve grupların aynı din anlayışını benimsediklerini yani "Selefi" olduklarını ileri sürmek, konuya yüzeysel yaklaşılmasının bir sonucu olarak görülebilir.

2- BİRGİVÎ'NİN İTİKADÎ KONULARI ANLAMADA YÖNTEMİ

Birgivî kelâm ilmini, itikadî konuları anlama ve yorumlamada geçerli bir yöntem ve kurucu bir ilim olarak görmemekte ve kabul etmemektedir. Zira et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'nin "Şeriat-ı Muhammediyye'de Önemli Hususlar" bölümünün "İlimlerin Sınıflandırılması" başlığı altında bu tercihini belirtmektedir. Birgivî ilimleri üç kategoriye ayırmaktadır. Öğrenilmesi Emredilen İlimler (Me'mûrun biha), Öğrenilmesi Yasaklanan İlimler (Menhiyyün anhâ) ve Öğrenilmesi Mendup Olan İlimler (Mendûb ileyhâ).³⁰ Ona göre emredilen ilimler, farz-ı ayn ve farz-ı kifâye olmak üzere ikiye ayrılır. Her bireyin bilmesi gerekli bilgiler, farz-ı ayn kapsamına girer. Birgivî, bu bilgileri, ilm-i hâl olarak netleştirir ve her Müslümana farz olan bilgilerin bu alana ait olduğunu vurgular. Ona göre ilim mâluma tabidir. Mâlum olan durum, farz veya haram ise onu öğrenmek de farzdır. Birgivî, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat itikadını bilmeyi de bu kapsamda düşünür.³¹ Ona göre fikhun tamamı, tefsir, hadis, usûl ilimleri (usûl-i hadîs, usûl-i fikh) ve kıraat, farz-ı kifâye kapsamındadır. Toplumda bazılarının bunları bilmesi, diğerlerinden sorumluluğu kaldırır.³² Birgivî'ye göre öğrenilmesi nehyedilen ilimler ise ihtiyaçtan fazla olan miktarın yasaklandığı ilm-i kelâm ve ilm-i nücûmdur.³³

25 Birgivî, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 199.

26 Birgivî, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 200.

27 Mehmed b. Pîr Ali Birgivî, "Ahvâlü'l-etfâilü'l-müslümîn", Resâilü'l-Birgivî, ed. Ahmed Hâdî el-Kassâr (Lübnan: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2011), 124.

28 Emrullah Yüksel, Mehmed Birgivî'nin Dinî ve Siyasî Görüşleri (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 57; Adem Arıkan, Hanefîliğin Bidat Karşıtı Söylemi - Dâmiğatu'l-Mübtedî'nin Örneği- (Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2016), 14; Adem Arıkan, "Osmanlı'da İbn Teymiyyeciliği Birgivî Üzerinden İhdas Etmenin İmkânı: Eleştirel Bir Yaklaşım", Osmanlı'da İlm-i Kelâm Âlimler, Eserler, Meseleler, ed. Osman Demir v.dğr. (İstanbul: İSAR Yayınları, 2016), 478.

29 Kadızâde, Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye, 15.

30 Birgivî, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 108-139.

31 Birgivî, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 111-112.

32 Birgivî, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 113.

33 Birgivî, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 115.

Birgivi'nin kelâm ilmi ile ilm-i nücûmu (astronomi) aynı kategori altında değerlendirilmesi ve ihtiyaçtan fazla bu ilimlerin öğrenilmesinin yasaklandığını belirtmesi, Mâtürîdî kelâm mezhebinin teşekkülünde öncü rolü üstlenen "kurucu" âlimlerin görüşü ile uyumlu değildir. Bu noktada Hanefîler'in kendi içlerinde, kelâm ilmine verdikleri değere ve öneme göre iki farklı eğilim içinde olduklarını belirtmek gerekmektedir. Mâtürîdîliğe ait kelâmî görüşlerini benimseyen ilk grup, kelâm ilmini bir "araç ilmi" olarak görmez. Onlara göre kelâm, dini anlama için temel bir yöntemdir. Dolayısı ile de bu ilim için "ihtiyaçtan fazla" kaydı kullanmak doğru değildir. Bu görüşün öncüsü İmam Mâtürîdî'dir ve kendisini Ebû'l-Muîn en-Nesefî ve Ebû İshâk es-Saffâr gibi Mütakellim Hanefîler takip etmişlerdir.³⁴ Bu âlimlere, muhakkik Hanefîler, Mütakellim Hanefîler veya Semerkant Hanefîleri denir. "Mâtürîdîler" denildiğinde asıl olarak bunlar kastedilmektedir. Mâtürîdîliğe ait kelâmî görüşlerini benimseyen ikinci grup ise kelâm ilmini dini anlama yöntemi olarak değil bir "alet ilmi" olarak görmekte ve bu ilmin yalnızca ihtiyaç duyulunca "savunma amacıyla" kullanılmasını meşru görmektedir. Daha çok Fakih Hanefîler tarafından temsil edilen bu anlayışa, klasik eserlerde Buhara Hanefîleri olarak atıf yapılır.³⁵ Buhara Hanefîleri veya Fakih Hanefîler, ilk defa meşhur Hanefî fakihî Kâdîhan'ın Fetâvâ Kâdîhan adlı eserde, yaklaşık olarak 578/1182 tarihinde Mâtürîdî'yi açık ve net olarak Ehl-i sünnet'in reisi olarak anmasından sonra onu itikadî konularda mezhep lideri

olarak anmaya başlamışlardır.³⁶ Buna karşın Fakih Hanefîler, her ne kadar Mâtürîdî'yi imam olarak kabul ederek Mâtürîdîliğin genel kelâmî kabullerini benimsemiş olsalar da kelâm ilmine karşı mesafelerini korumuşlar ve kelâm yöntemini kullanmama tavırlarını sürdürmüşlerdir. Sonuçta tarihsel süreç içinde Hanefîler arasında kelâm yönteminden ve kelâm ilminden uzak duran ancak akâid risâlesi ve ilmihal türündeki eser aracılığı ile Mâtürîdî mezhebine ait kelâmî görüşleri öğrenip kabul eden bir gelenek ortaya çıkmıştır. Birgivi'nin yaptığı ilim tasnifinde kelâmı, "ihtiyaçtan fazlası yasaklanan ilimler" kategorisinde görmesi ve değerlendirilmesi, onun kelâmı bir usûl ve yöntem ilmi olarak görmediğini, bir "savunma ilmi" olarak gördüğünü göstermektedir. Zaten o, usûl ilimlerini emredilen ilimler başlığı altında tasnif etmekte ancak orada kelâm ilmine yer vermemektedir. Kelâm ilmine karşı bu bakışa sahip Birgivi'nin "Mâtürîdî kelâm yöntemini" benimsediğini söylemek, kabul etmediği bir anlayışı zorla ona nisbet etme anlamı taşıyacaktır. Dolayısıyla onun, kelâm yöntemini temel bir usûl/yöntem ilmi olarak benimsemediği ve kullanmadığı söylenebilir. Bu açıdan onu, yöntemsel açıdan Semerkant Hanefîleri yani Mütakellim Hanefîler içinde saymak güçleşmektedir. Zaten kendisi de eserlerinde Fakih Hanefîler'in görüşünü yansıtan "İhtiyaçtan fazla kelâm ilmi öğrenmek, onun üzerinde derin inceleme ve münazara yapmak yasaklanmıştır" fetvâsını benimseyerek aktarmaktadır. Ayrıca kelâm ilmi aleyhine olacak şekilde "Kim kelâm ile ilgilenirse ismi âlimler defterinden silinir" fetvasına eserinde yer vermektedir.³⁷

Birgivi, eserinin aynı bölümünde Ebû Hanîfe'ye "Bir şüphe meydana gelmedikçe, kelâma dalmak mekruhtur. Eğer şüphe meydana gelirse, o şüpheyi gidermek vacip olur. Bu, deniz kenarında duran kimsenin durumuna benzer. Bu kimsenin, kendini denize düşürmemesi gerekir. Eğer denize düşürse, bize, onu çıkarmak vacip olur." görüşünü de atfeder. Bu görüşten hemen sonra da "Ben derim ki, Ebû Hanîfe'nin bu sözü kelâm ilmini

34 Hanefîler'in kelâm ilmine bakışlarındaki farklılık için bk. Abdullah Demir, "Mâtürîdî Âlimi Ebû İshâk Zâhid es-Saffâr'ın Kelâm Müdâfaası", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20/1 (Haziran 2016): 445-502; Abdullah Demir, "Mâtürîdî Gelenekinin Teşekkül Sürecinin Teorik Temelleri: Mâverâünnehirli Mütakellim Hanefîlerin Din Anlayışı", *Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelenek-Ek-i Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi III*, ed. Recep Alpyağılı (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 19-48; Abdullah Demir, "Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Mütakellim Hanefîler Örneği", IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu (Hanefîlik – Mâtürîdîlik), ed. Cengiz Cuhadar v.dğr. (Kaşamonu: Kaşamonu Üniversitesi Yayınları, 2017), 1: 643-658.

35 Mâtürîdîler'in Mütakellim Hanefîler ve Fakih Hanefîler şeklinde yöntemsel açıdan farklılaşması hakkında bk. Abdullah Demir, Ebû İshâk es-Saffâr'ın Kelâm Yöntemi (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 81-103; Demir, "Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Mütakellim Hanefîler Örneği", 1: 643-658.

36 Demir, Ebû İshâk es-Saffâr'ın Kelâm Yöntemi, 84.

37 Birgivi, el-rarî:atû'l-Muhammediyye, 115-117.

öğrenmenin farz-ı kifâye olduğunu ifade eder. Ancak zeki, dindar ve ciddiyetle iş yapan kişilerden başkasının onu öğrenmemesi veya öğretmemesi gerekir. Aksi halde bâtul mezheplere meyiletmesinden korkulur.”³⁸ şeklinde, kelâmın farz-ı kifâye olduğu yönündeki kanaatini belirtir. Burada, Birgivî'nin kelâmın dini açıdan meşruiyeti konusunda Hanefî fıkıhçılar tarafından aktarılan olumsuz fetvalar nedeni ile kendi görüşünü berraklaştırmada zorluk yaşadığı anlaşılmaktadır. Zira eserinde yaptığı ilim tasnifinde kelâm ilmini, farz-ı kifâye olan ilimler kapsamında saymamıştır. Oysa yukarıda aktardığımız görüşünde “Ben derim ki, Ebû Hanîfe'nin bu sözü kelâm ilmini öğrenmenin farz-ı kifâye olduğunu ifade eder.” kanaatini dile getirmiştir. Birgivî'nin kendi eserinde de yaşadığı kelâma nasıl değer biçileceği meselesi, Fakih Hanefiler ile Müttekellim Hanefiler arasındaki yöntemsel farklılığın en açık örneğidir. Kelâmın dini meşruiyeti konusunda net tavır takınan Hanefiler, Müttekellim Hanefiler'dir bir diğer isimlendirme ile Mâtürîdî kelâmcıdır. Birgivî'nin kelâmı dini nassları anlamın ve yorumlamanın temel bir yöntemi olarak benimsemekte zorlandığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Fakih Hanefiler in belirgin özelliğidir. Zaten o, görüşlerini tespit ve izah bağlamında daha çok fıkıh ve fetvâ eserlerini kaynak olarak kullanmaktadırlar. Radiyyüddin es-Serahsî'nin (ö. 544/1149) el-Muhît bi'l-fıkh'ı, Burhaneddin el-Merğînânî'nin (ö. 593/1197) el-Hidâye'si, Mevsilî'nin el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr'ı, İftiharruddin Tâhir el-Buhârî'nin (ö. 542/1147) Hulâşatü'l-fetâvâ'sı, Kâdihân'ın Fetâvâ Kâdihân'ı ve Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye'si, kaynak olarak sıkça atıf yaptığı eserlerdir.³⁹ Birgivî'nin reddetmek istediği görüşleri Şerhu'l-Mevâkıf ve Şerhu'l-Makâsıd gibi eserden istifade ederek eleştirmesi, asıl olarak onun Hanefî fıkıh ve fetva literatüründen beslendiği tespitini zayıflatmamaktadır. Fakih Hanefiler, kelâmı ihtiyaç duyulunca düşmana karşı kullanılan bir silah gibi düşünmekte ve bu silahı kullanma-

ya mecbur olmadıkça ondan uzak durulmasını sağlamaya çalışmaktadırlar. Tarihsel süreçte de Batı Karahanlılar döneminde Mâtürîdî'yi imam olarak benimsemeleri Eş'arîlik tehlikesine karşı bir mecburiyetten kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde Osmanlı döneminde Mâtürîdîliğin yeniden gündeme gelmesi benzer zorunluluklara dayanmaktadır denilebilir.

Birgivî'nin itikadî konuları anlamada, te'vil yöntemini de kullanmadığı söylenebilir. Zira Birgivî, Tarîkatü'l-Muhammediyye eserinin Allah'ın sıfatlarını konu edindiği bölümünde haberî sıfatlara hiç değinmez.⁴⁰ Dolayısıyla onun “yed” ve “vech” gibi haberî sıfatları te'vil edip etmediği bu başlık altında öğrenilemez. Ancak Birgivî'nin, Ebû Muhammed Osman b. Abdullah b. el-Hasan el-İrakî Hanefî'nin el-Fıraku'l-müfterika beyne ehli'z-zeyğ ve'z-zendeka adlı eserinden özetleyerek hazırladığı⁴¹ Tuhfetü'l-müsterşidîn fi beyâni fırakı mezâhibi'l-müslimîn adlı kitabında te'vil yapılmaması gerektiğini belirtir. Bu görüşünü Ahmed b. Hanbel'e atıfla şöyle dile getirir: “Müteşabih âyetlere inanırız ancak te'vilini yapmayız. Ahmed b. Hanbel'den Allah'ın arş üzerine istiva etmesi konusunda soruldu. O şöyle cevap verdi: İstiva bilinmemektedir. Ona inanmak vaciptir. Niteliği ise bilinmemektedir. Onun niteliği hakkında soru sormak bid'attır”.⁴² Vasiyetnâme adlı eserinde ise “Selbî Sıfatlar” başlığı altında “Allah; suret, şekil, renk, aza, baş, kulak, göz, dil, burun, el ve ayak gibi şeylerden münezzehtir”⁴³ diyerek selbî ve tenzihî tarzda görüşünü ifade eder. Ancak âyet ve hadislerde Allah hakkında kullanılan “el” ve “yüz” gibi ifadelerin ne anlamada geldiği hakkında te'vil yöntemini kullanmaz. Ahmed Kadızâde ise Vasiyetnâme şerhi, Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye'de “Selef-i sâlihîn, Kur'an ve hadislerde geçen müteşabihleri te'vil etmeyip, kastedilen mâ-naları ancak Allah bilir dediler. En sağlam

38 Birgivî, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 117.

39 Birgivî'nin kaynakları hakkında bk. Huriye Martı, Birgivî Mehmed Efendi (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 62; Birgivî'nin fikhî referansları hakkında bk. Mehmet Özkan, XVI. Yüzyıl Osmanlı Âlim ve Fakihî Muhammed Birgivî'nin Fikhî Meselelere Yaklaşımı (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 348-358.

40 Bk. Birgivî, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 78.

41 Avni İlhan, “Birgivi Mehmet Efendi ve Mezhepler Tarihi İle İlgili Risalesi”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (1989): 174.

42 Birgivî, Tuhfetü'l-müsterşidîn fi beyâni fırakı mezâhibi'l-müslimîn, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 173-215.

43 Mehmed b. Pîr Ali Birgivî, Risâle-i Birgivî (Vasiyetnâme) (İstanbul: Dâru't-tibâati'l-cedideti'l-ma'mûre, 1220/1805), 96.

ve doğru yol budur. Selef-i sâlihînden sonra gelen âlimler, zamanlarında dalâlet fırkalarını Mücessime ve Müşebbihe gibiler çok olduğundan müteşâbihleri zan yoluyla uygun mânalara te'vil ettiler. Böyle yapmalarının sebebi, dalâlet fırkalarını red ve müminlerin itikatlarını korumaktı. Mesela yed kelimesini kudret ve nimet manasına tefsir edip istiva sözcüğüne istila ve muhafaza manası verdiler. Bu yol kuvvetlidir ve sağlamdır.” demektedir. Ahmed Kadızâde aktardığımız yorumu ile hem teslîm hem de tevîl yöntemini benimseyenleri rencide etmemektedir.⁴⁴ Oysa Birgivî, hem te'vil yöntemini kullanmamakta hem de kullanılmasını bid'at olarak nitelendirmektedir. Hanefî gelenek içinde Haberî sıfatların açıkça te'vil edilmesi, Mâtürîdîler'in eserlerinde görülen bir durumdur. Birgivî bu tercihi ile Mütakellim Hanefiler'den uzaklaşarak Fakih Hanefiler ile aynı çizgide konumlanmaktadır.

Mütakellim Hanefiler ile Fakih Hanefiler arasındaki bir diğer farklılık, imandan çıkıp küfre girmeye sebep olan sözleri konu edinen elfâz-ı küfür eserlerin telifinde ve bu telife yönelen yöntemsel farklılıkta görülmektedir. Kelâm yöntemini benimseyen Mâtürîdîler, görüşlerini kelâm eserlerinde; fıkıh formasyonu ile itikadî konulara yaklaşan Hanefî Fakihler ise daha ziyade elfâz-ı küfür risâlelerinde görüşlerini ortaya koymuşlardır. Soru cevap formatında kalemeye alınan elfâz-ı küfür risâlelerinde, verilen cevaplar genelde “küfürdür” veya “küfür değildir” tarzındadır. Kısa soru ve cevaplarla bir kişinin inancı hakkında hüküm vermek, kelâm yöntemine ve mütakellim din anlayışına uygun değildir. Zira kelâm ilmi tarihsel süreçte büyük günah işleyen Müslümanları tekfir etme girişimlerine karşı bir cevap olarak ortaya çıkmıştır. Bu açıdan üzerinde düşünmeden kolaylıkla verilen “küfürdür” hükmü, kelâm yöntemi ile bağdaşmaz. Kelâm yönteminden bilinçli olarak uzak durmayı tercih eden Hanefî fakihler, ibadet alanında olduğu gibi inanç alanında da kısa fetvalar ile bu hüküm verme yolunu tercih edebilmişlerdir. İslâm düşünce tarihinde elfâz-ı küfre dair risâlelerin Hanefiler içinde kelâm ilmine mesafeli duran Fakih Hanefiler ve özellikle de

Osmanlı âlimleri tarafından yazıldığı söylenebilir. Elfâz-ı küfür fetvâları içeren dikkat çeken eserler şunlardır:

Ebü'l- Leys es-Semerkindî (ö. 373/983) – Nevâzil (Ebu'l-Kâsım es-Saffâr (ö. 326/938) ve Ebû Bekir el-Belhî'den rivayetle).

Kâdihan (ö. 592/1196) – Fetâvâ Kâdihan

Burhâneddin el-Buhârî (ö. 616/1219) – el-Muhîtü'l- Burhânî

Âlim b. Alâ (ö. 786/1384) – el-Fetâvâ't- Tatarhâniyye

Bezzâzî (ö. 827/1424) – Fetâvâ

Komasyon (1075-1083/1664-1672) – el-Fetâvâ'l-Hindiyye

Şeyhîzâde'nin (ö. 1078/1667) – Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur

Osmanlı âlimlerinden;

Bedr er-Reşîd Muhammed b. İsmâil – Risâle fî elfâzi'l-küfr

Arabşah b. Süleyman el-Bekrî – en-Necât min elfâzi'l-küfr

Ahîzâde Yûsuf Efendi – Hediyetü'l-mühtedîn fî elfâzi'l-küfr

Ganîm b. Muhammed el-Bağdâdî – Hısnü'l-İslâm fî elfâzi'l-küfr ve'l-'akâ'id

Nûh b. Mustafa – Akâid ve Elfâz-ı Küfür

Muzaffer b. İbrâhim el-Hatîb – Risâle fî beyâni kelimesi'l-küfr ve ahkâmı men tekelleme bihâ

Birgivî – Risâle fî beyâni'l-elfâz ve'l-ef'âlî'l-küfriyye

İbn Ebû Nasr – Risâle fî elfâzi'l-küfr

Yahyâ b. Ebû Bekir el-Âmirî – Beyânü'l-i'tikâd ve mâ yeksürü ileyhi ihtiyâcü'l-'ibâd

İbrâhim b. Hasan el-İşkodravî – Risâle fî t-tahzîr 'an isti'mâli kelimesi'l-küfr

Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevî (ö. 1893) – Câmî'u'l-mütûn ve elfâzi'l-küfr⁴⁵

44 Bk. Kadızâde, Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye, 16.

45 Elfâz-ı küfür eserlerine dair bilgiler için istifade ettiğimiz önemli bir çalışma için bk. Said Nuri Akgündüz - Zübeyir Bulut, “Akâidden Fıkha: Hanefî Fıkıh Kitaplarında Elfâz-ı Küfür”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 6/2 (2017): 900-908; Osmanlı Hanefî âlimleriçe yazılan

Birgivi'nin elfâz-ı küfür konusunda verdiği fetvâlar incelendiğinde, bunların kelâm yöntemi kullanılarak verilmediği rahatlıkla söylenebilir. Birgivi'nin fetvâlarından bazıları aşağıda sunulmuştur:

"Bir kişi bir diğerine 'Başın tıraş et ve tırnakları kes. Zira sünnet-i Rasûldür' dese, o dahi 'İşlemezim' dese, bu söz küfürdür, demişlerdir. Diğer sünnetler de böyledir."⁴⁶

"İmamlarımızdan rivayet edilmiştir ki eğer bir şehrin halkı misvak kullanmayı terk üzere cem' olsalar kâfir kırar gibi onları kırmak gerektir."⁴⁷

"Bir kimseye 'Namaz kıl' diseler, o da 'Kılmazım' dese kâfir olur, demişler."⁴⁸

"Bir kimse 'İman artar veya eksilir' dese küfürdür' demişler."⁴⁹

"Bir kimse bir âlime sebepsiz yere sövse veya buğz etse, onun küfründe korkulur"⁵⁰

"Kâfirlerin işlerini güzel itikat etmek küfürdür demişlerdir."⁵¹

"Bir kimse bir âlimin ağızına sövse kâfir olur, demişlerdir."⁵²

"Bir kimse 'Allah gökte benim şahidimdir' dese, kâfir olur."⁵³

"Bir kimse 'İlim meclisinde benim ne işim var?' yahut 'Âlimlerin dediğini yapmaya kim kadir olur?' dese veya fetvâyı bıraksa 'Nedir bu?' dese, kâfir olur demişlerdir."⁵⁴

"Bir kişi küfür söylese biri de buna gülse, kâfir olur."⁵⁵

"Bir kimse 'Tanrı'dan hali yer yok' dese,

eserler hakkında bk. A. Saim Kılavuz, "Elfâz-ı Küfür", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yay., 1995), 11/27.

46 Birgivi, Vasiyyet-name, 115.

47 Birgivi, Vasiyyet-name, 115.

48 Birgivi, Vasiyyet-name, 115.

49 Birgivi, Vasiyyet-name, 115.

50 Birgivi, Vasiyyet-name, 115.

51 Birgivi, Vasiyyet-name, 115.

52 Birgivi, Vasiyyet-name, 116.

53 Birgivi, Vasiyyet-name, 117.

54 Birgivi, Vasiyyet-name, 117.

55 Birgivi, Vasiyyet-name, 117.

kâfir olur demişlerdir."⁵⁶

"Bir kimse 'Âdem peygamber bez dokudu' dese birisi de 'Öyle ya çulha (dokumacı) oğlanlarıymışız' dese kâfir olur, demişlerdir."⁵⁷

"Bir kimse bir küçük günah etse, birisi de ona 'Tevbe et' dese, o dahi 'Ne işledim, tevbe edem' dese, kâfir olur demişlerdir."⁵⁸

"İki kişi çekişseler, biri diğerine 'Gel ilme gidelim' o dahi 'Ben ilmi ne bileyim' dese, kâfir olur demişlerdir."⁵⁹

Görüldüğü üzere Birgivi, elfâz-ı küfür kap-
manda Hanefi fıkıh kitaplarında yer alan fet-
vâları, "demişlerdir" diyerek eserinde naklet-
mektedir. Onun kaynak olarak istifade ettiği
eserler Mütakellim Hanefiler'in değil kelâm-
dan uzak duran Fakih Hanefiler'in eserleridir. "Ben
Müslümanın diyen" birine karşı verilen bu
fetvalarda, "niyet okuma yöntemi (!)" kulla-
nıldığı açıktır. Bu fetvalar, kelâm ilmi kötüdür
veya haramdır anlayışı ile kelâm yönteminden
uzaklaşan Hanefi fıkıhçıların din anlayışlarını en
iyi yansıtan ibretlik örneklerdir. Bunları okuyan
birileri, okuduklarını doğru kabul ederek uygu-
lamaya çalışsa, toplumsal barış açısından isten-
meyen durumlarla karşılaşılması muhtemeldir.
2018 Türkiye'sinde daha çok görünür hale gelen
ve tekfir silahını kullanmaya meyleden bazı Ha-
nefi grupların, aktardığımız benzer fetvalardan
etkilendikleri ihtimali, dikkatlerden uzak tutul-
mamalıdır. Büyük günah işleyenlerin "dinden
çıktıklarını" ve taklidi iman sahibi Müslüman
halkın "Mümin olmadıklarını" iddia edenlerle
mücadele eden Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî'nin
duruşları dikkate alındığında, tekfirden aceleci
davranılmasının ve niyet okuma üzerinden bu
tür fetvaların verilmesinin Hanefi-Mâtürîdî din
anlayışı ile örtüşmediği söylenmelidir. Zaten bu
tür fetvâlara dair eser kaleme alanların kelâmı,
bir anlama yöntemi olarak kullanmadıkları ken-
di beyanları ile bilinmektedir. Bu vesile ile Tür-
kiye'de İlahiyat Fakülteleri'nde Kelâm ve İslam
Mezhepleri Tarihi derslerinin okutulmasının,
toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanmasında

56 Birgivi, Vasiyyet-name, 117.

57 Birgivi, Vasiyyet-name, 118.

58 Birgivi, Vasiyyet-name, 118.

59 Birgivi, Vasiyyet-name, 118.

ve ayrışmanın engellenmesinde ne denli önemli bir etkiye sahip olduklarını belirtmek yerinde olacaktır. Kelâm ilmi yasaklayıp sadece Akaid derslerine eğitim sistemlerinde yer veren İslâm ülkelerde, mezhebî ayrışmanın nisbeten fazla olmasının bu açıdan da araştırmalara konu edilebileceği düşünülebilir.

3- BİRGİVÎ'NİN ZÜHD ANLAYIŞI VE TASAVVUFA BAKIŞI

Birgivi, ilmin öğrenmekle fikhın ancak çalışmakla elde edileceğini belirtmektedir. Öğrenme, çalışma ve gayreti dışlayan keşif ve ilham gibi Allah'tan hazır bilgi gelmesini beklemeyi gerekli gören anlayışlara ise karşı çıkmaktadır. Onun ifadesi aynen şöyledir: "İlim ancak keşif yoluyla elde edilir. Onu kazanmaya çalışmaya ihtiyaç yoktur, diyorlar. Bu bir yalan, sapıklık ve aldatmadır. Çünkü ilim farzdır. O da öğrenmekle elde edilir". Birgivi, ilham hakkında da benzer hatalı görüşlerin olduğunu şöyle dile getirmektedir: "Sahabîler, bana ilham edildi' dememişlerdir. Eğer bu mutasavvıflar, kendilerine keşif yoluyla bilgi verildiğini ve sahabîlerin ulaşamadığı bir makama ulaştıklarını iddia ediyorlarsa, onlar bid'atçıdırlar. Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebinden çıkmışlardır".⁶⁰

Birgivi'nin aktarılan ifadeleri ve bu kapsamda eserinde yer alan diğer görüşleri, onun keşif ve ilhama bilgi kaynağı olarak değer veren bir tasavvuf anlayışını benimsemediğini göstermektedir. Dolayısı ile onun bu tarz bir tasavvuf anlayışını değil zühd ve takva temelli bir dini hayatı tercih ettiği söylenebilir. Onun tasavvuf yolunda gördüğü hataları tashihe çalışması, Hanbelîlik veya Vehhâbilik'te görülebilen bir tarzda tasavvuf düşmanlığı değildir. Onun eleştirileri, Hanefî-Mâtürîdî geleneği ile uyumludur. Zira Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî (ö. 380/990), et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-taşavvuf'da sûfi olmadıkları halde sûfi görünen istismarcılardan şikâyet eder ve gerçek sûfilik yok denecek kadar azaldığını söyleyerek bu yolda görülen hataları tashihe çalışır: "Tasavvuftan anlamayanlar sûfilik iddia etti. Tasavvufu

kabul ettiklerini dilleri ile ikrar edenler, davranışlarıyla bu yolu inkar etti. Tasavvufu halka açıklama durumunda bulunanlar, tasavvuftan olmayan şeyleri tasavvufta soktu. Bu yoldan olmayan şeyleri bu yola nisbet etti".⁶¹ Necmedin en-Neseffî (ö. 537/1142) ise Risâle fî beyâni mezâhibi't-taşavvuf adlı risâlesinde Ehl-i sünnet anlayışına uymayan tasavvufî eğilimleri eleştirmekte ve reddetmektedir: "Bil ki tasavvuf yolunu tutanlar on iki fırkadır. Bunlardan sadece bir tanesi doğru yol üzeredir. Geriye kalanlar bid'at ve dalâlet içindedir. ... Bid'at, dâlalet ve şekâvet içindeki mutasavvıfların yolundan, onlarla düşüp kalkmaktan ve kendilerine tabi olmaktan sakınınız. Bunları zelil etmek için çaba harcamak, şeriata göre farzdır. Nitekim Rasûlullah 'Kim bid'at sahibi olan bir kimseyi zelil kılar, Allah onu en büyük korkulardan emin kılar' buyurmuştur".⁶² Görüldüğü üzere Birgivi'nin tasavvufta karşı tutumunun kaynağını Hanbelî veya Selefi olarak nitelendirilen akımlar içinde aramak isabetli değildir.⁶³ Hanefî gelenek içinde zühd anlayışını öne çıkarıp Ehl-i sünnet'e aykırı tasavvufî eğilim ve uygulamaları reddeden öncüler, Hanefî gelenek içinde zaten bulunmaktadır. Birgivi'nin yönetici ve idarecilerden uzak durulması yönündeki, "Zorunlu olmadıkça ellerindeki nimete göz dikerek kadınlara, kumandanlara, yüksek memurlara ve zenginlere gitmek, bir çeşit alçalmadır".⁶⁴ tavsiyesi ve bu yöndeki uygulamaları, onun zühd anlayışını benimsediğini ve kendi hayatında da uyguladığını göstermektedir. Dolayısı Birgivi, keşif ve ilhama bilimsel bir değer atfeden bir tari-

61 Muhammed b. İbrâhim Kelâbâzî, Doğu Devrinde Tasavvuf: et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-taşavvuf, trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 51.

62 Ebû Hafs Necmeddin Ömer en-Neseffî, "Risâle fî beyâni mezâhibi't-taşavvuf", trc. Süleyman Uludağ, Doğu Devrinde Tasavvuf Ta'arruf, ed. Editor (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 263, 267.

63 Birgivi ve onun mirasını paylaşan söylemlerinin ağırlıklı olarak Hanefî gelenekten beslendiğini, bu nedenle de İbn Teymiyye'ye veya Selefilik'e indirgenemeyecek ölçüde yerel olduğunu hakkında bk. Mehmet Kalaycı, "Birgivi Mirasının Toplumsal ve Metinsel Taşıyıcıları: Kadızâdeliler ve Etrafındaki Ulema", Sahn-ı Semân'an Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler - XVII. Yüzyıl), ed. Hidayet Aydar - Ali Fikri Yavuz (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 454-455.

64 Yüksel, Birgivi'nin Dinî ve Siyasî Görüşleri, 120.

60 Birgivi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 137.

kat mensubu değil zâhid bir Hanefî fakih ve mu-
tasavvıf olarak karşımızda durmaktadır. Eserine
verdiği et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ismi de
asıl tarikatın Hz. Muhammed'in açtığı, bilgiye
dayalı, sahih itikadı temel alan zühd ve ibadet
yolu olduğu iddiasını içermektedir.

4- BİRGİVÎ'NİN BİD'ATLERLE MÜCADELE ANLAYIŞI

Birgivi'ye göre sözlük anlamı itibari ile bid'at,
Sahâbe asrında sonra icat edilen her şeyi kap-
sayan genel bir isimdir. Buna karşın dini bir
kavram olarak "*Her bid'at dalâlettir*"⁶⁵ hadisi
kapsamındaki bid'at, Şâri'in söz, fiil, işaret veya
izni olmaksızın dinin itikat ve ibadet alanın-
da bir artırma veya eksiltmeye yönelik olarak
sahâbe devrinden sonra ortaya çıkan her şeydir.
O, itikat ve ibadet alanı dışında kalan yenilikleri
ise bid'at-ı hasene (iyi bid'at) olarak değerlen-
dirmektedir. Elek kullanmak, kepeği ayıklanmış
buğday ekmeği yemek, minare inşa etmek ve
kitap telif etmek, onun bid'at-ı hasene grubuna
verdiği örneklerdir. Bu yeni uygulamalar ona
göre dalâlet olarak değerlendirilemez. Ancak
daha iyisi varsa terk edilerek onlar yapılmalıdır.
Birgivi ibadet alanıyla ilgili minare inşa etmek
gibi bid'at-ı hasene olarak isimlendirilen yeni-
liklerin ise dikkatli incelenmeleri durumunda
bunlara dair Şâri'in işaret ve delâlet yoluyla izin
verdiğinin anlaşılabilirliğini savunmaktadır.⁶⁶

Bir kişinin bid'atı nasıl tanımladığı ve bid'at-
larla hangi araçlarla ve nasıl mücadele ettiği,
onun din anlayışını belirlemede önemli bir gös-
tergedir. Bilindiği üzere; mâruf (iyiliği) emret-
mek ve münkeri (kötülüğü) menetmek, Kur'ân-ı
Kerîm'de yer alan İslam'ın önemli ilkelerinden
birisidir.⁶⁷ Emr bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker
ilkesinin yerine getirilmesi, Hâriciler istisna
edilirse farz-ı kifâye olarak kabul edilmekte-
dir. Birgivi de aynı kanaati, "*imkân dahilinde
olup zarar vermemek kaydıyla farz-ı kifâ-
yedir*" şeklinde et-Tarîkatü'l-Muhammediyye

adlı eserinde belirtmektedir.⁶⁸ Bununla birlikte
iyiliği emretme ve kötülüğü menetme uygula-
masının kim veya hangi otorite tarafından ve
nasıl yerine getirileceği hususunda farklı gö-
rüşler bulunmaktadır. Özellikle zor kullanarak
iyiliği yaptırmanın veya kötülüğü engellemenin
ve daha özel olarak ise silâhla mücadelenin câiz
olup olmadığı, en belirgin farklılık noktasıdır.
Toplumda yeni haksızlıklara ve fitnelere yol
açılmasını engelleme amacıyla fiili müdahale
yetkisinin sadece resmî kurumlara bırakılması,
Ehl-i sünnet mezheplerinin ortak kanaati olarak
tespit edilebilir.⁶⁹ İmam Birgivi, emr bi'l-ma'rûf
kapsamında bid'atlarla ilmî ve fikrî yönden mü-
cadele yolunu tercih eden ve görüşlerini gerek
yazdığı eserler ve gerekse vaaz ve nasihat yolu
ile yaymaya çalışan bir âlimdir. El ile müdaha-
lede bulunma konusunda onun Ebû Hanîfe'ye
atfettiği görüş şöyledir: "*Fiili müdahale ile
münkeri engellemek devleti yönetenlerin ve
kadıların, dil ile değiştirmek âlimlerin, kalp
ile buğz etmek ise halkın görevidir. Onun
içindir ki Ebû Hanîfe, bir müzik aletinin,
hâkimin izni olmaksızın kırılması halinde,
eğer maddi bir değeri varsa tazmin edil-
mesi gerektiğine hükmetmiştir.*"⁷⁰ Bid'atlarla
mücadele için gayret gösteren Birgivi'nin kendi
yaşamında münkere fiili müdahalede bulundu-
ğuna dair tarihi bir veri de bulunmamaktadır.
Bu açıdan ondan etkilendiği düşünülen Kadızâ-
deliler hareketinin, özellikle Üstüvânî Mehmed
Efendi'den (ö. 1072/1661) sonra, fiili müdaha-
lede bulunma anlayışlarının kaynağını Birgivi'de
veya sıkça okudukları et-Tarîkatü'l-Muhamme-
diyye'de aramak isabetli görünmemektedir. Mi-
nare inşa edilmesinin bid'at-ı hasene olduğunu
açıkça belirten Birgivi ile selâtin camilerdeki
minarelerin bir tanesi bırakılarak diğerlerinin
yıkılmasını savunan Kadızâdeliler, aynı anlayışa
sahip değillerdir. Şeriate aykırı tasavvuf anlayış-
larına karşı ilmî yönden mücadele eden Birgivi
ile tekelere saldırıp zarar veren hatta yıkan⁷¹

68 Birgivi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 396.

69 Mezheplerin bu konudaki görüşleri için bk. Mustafa
Çağrı, "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker", Türkiye
Diyaret Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları,
1995), 11/138-141.

70 Birgivi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 396.

71 Kadızâdelilerin fikirleri ve eylemleri hakkında bk. Martı,
Birgivi Mehmed Efendi, 166-181.

65 Müslim, "Cum'a", 43; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 6.

66 Birgivi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 51-53; Birgivi'nin
bid'atlere karşı tutumu hakkında bk. Özkan, Birgivi'nin
Fikhî Meselelere Yaklaşımı, 73-79.

67 Âl-i İmrân 3/104.

Kadıızâleliler, zihniyet açısından oldukça farklıdır. Ayrıca kaba ve dışlayıcı bir dil kullanan hatta tekfir silahını çeken Kadıızâdeliler ile nezih ve ilmi bir üslup tercih eden Birgivi'nin bu açıdan da benzemedikleri ortadadır. O, kötülüğü engellemek için yapılan müdahalenin kötülüğün artmasına veya başkasına zarar verilmesine sebep olması durumunda, emr bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker teşebbüsünü günah olarak nitelendirmektedir. Bu konunun önemini kavramak hususunda ise "*Fitne, öldürmekten beterdir*" (el-Bakara 2/191) âyetini dikkatlere sunmaktadır.⁷² Bu konuyu, Birgivi'nin din anlayışını yansıtan bir tavsiyesi ile sona erdirmek onun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır: Vasiyetim odur ki kalpceğizlerinizi mü'minlere su-i zan etmekten arındırın. Yani bir kimseyi azıcık alametle masiyet ve yaramaz fiil üzere anmayın. Mümkün oldukça salahına haml edin.⁷³

Sonuç

Bu çalışmada, "*İmam Birgivi Selefi mi, Mâtürîdî mi?*" sorusuna Birgivi'nin itikadî görüşleri, dini anlama yöntemi, tasavvufa yaklaşımı ve bid'atlarla mücadele anlayışı tespit edilerek cevap bulunmaya çalışıldı.

Birgivi Mehmed Efendi'nin fıkhîta Hanefî, itikadî görüşleri itibari ile ise Mâtürîdî olduğu açıktır. Eserleri incelendiğinde onun savunduğu kelâmî görüşlerin, Mâtürîdîliğin temel ilkeleleriyle uyumlu olduğu tespit edilebilmektedir. Bu açıdan onun Mâtürîdî din anlayışını benimsediği söylenmelidir. İstifade ettiği ilmi kaynakları da onun asıl olarak Hanefî-Mâtürîdî din anlayışının kaynaklarından beslendiğini ortaya koymaktadır.

Birgivi'nin et-Tarîkatü'l-Muhammediyye adlı eserinde, kelâmı yasaklanan ilimler arasında ilm-i nücûm ile birlikte sayması ve "*ihtiyaçtan fazla*" bu ilimle ilgilenmenin yasaklandığını belirtmesi, kelâm yöntemini dini anlamının temel bir usûlü olarak görmediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, te'vil yöntemini benimsemediği ve kullanmadığı tespit edilebilmektedir. Kelâm ilmine açıkça ve net olarak meşruiyet tanıtmamak, Mâtürîdî mezhebinin teşekkülünde rol alan

İmam Mâtürîdî, Ebü'l-Muîn en-Neseî ve Ebû İshak es-Saffâr gibi öncü âlimlerin din anlayışı ile bağdaşmamaktadır. Onun kelâma karşı bu bakışı, Hanefiler içinde Buhara Hanefileri tarafından savunulan bir anlayıştır ve İmam Mâtürîdî'nin öncülüğünü yaptığı Semerkant Hanefileri veya başka bir ifade ile Mâtürîdîler tarafından benimsenen din anlayışından farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla Birgivi'nin dini anlama yöntemini, Selefi veya Hanefî-Mâtürîdî olarak ifade etmek, durumu tam olarak açıklamaktan uzaktır. Bizim kanaatimiz, onun dini anlama yöntemi açısından Selefiligi değil Hanefiler içinde kelâma mesafeli duran Buhara Hanefiliğini tercih ettiği yönündedir. Başka bir ifade ile o, Mâtürîdîlerce temsil edilen kelâm yöntemini meşru gören Semerkant mütekellim Hanefiliğine karşı Fakih Hanefiliğini benimsemiş görünmektedir.

Birgivi'nin tasavvufa tamamen karşı olmadığı, kendi zamanında tarikat yapılarımlarında görülen bid'at ve hurafelerle mücadele amacı taşıdığı tespit edilebilmektedir. Bu tutumunun İbn Teymiyye veya Selefi anlayıştan etkilendiği şeklinde yorumlanması ise isabetli değildir. Hanefiler içinde bid'at ve hurafeler ile birlikte anılır hale gelen tasavvufî grupların eleştirilmesi geleneği zaten mevcuttur.

Birgivi, bid'atlarla ilim ve fikirle mücadele etme yolunu tercih etmiştir. O, münkeri engellemeyi devleti yönetenlerin ve kadıların, dil ile değiştirmeye uğraşmanın âlimlerin, kalp ile buğzetmenin ise halkın görevi olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla Kadıızâdeliler'in doğrudan onun fikirlerinden beslendiğine yönelik ileri sürülen görüşler, durumu tam olarak yansıtmaktan uzaktır.

Sonuç olarak; Birgivi'nin fıkhîta Hanefî ve itikadî görüşleri itibariyle ise Mâtürîdî olduğu açık ve net olarak ortadadır. Buna karşın onun dini nassları anlamada ve yorumlamada kelâm yöntemini özellikle de Mâtürîdî kelâm yöntemini kullandığını söylemek mümkün görünmemektedir. O, Semerkant Hanefileri'nce oluşturulan Mâtürîdî kelâm yöntemini kullanan bir Mâtürîdî mütekellimi değil; Buhara Hanefileri'nce ana çerçevesi belirlenen kabullere uyan bir Hanefî fakihidir. Zaten onun eserleri de kelâm eseri türünde değil akaid risâlesi muhteviyatındadır.

72 Birgivi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 330.

73 Birgivi, Vasiyyet-name, 110.

Kaynakça

Akgündüz, Said Nuri - Bulut, Zübeyir. "Akâidden Fıkha: Hanefî Fıkıh Kitaplarında Eلفáz-ı Küfür". İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 6/2 (2017): 897-920.

Arıkan, Adem. Hanefiliğin Bidat Karşıtı Söylemi - Dâmiğatu'l-Mübtedî'in Örneği-. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2016.

Arıkan, Adem. "Osmanlı'da İbn Teymiyyeciliği Birgivi Üzerinden İhdas Etmek İmkânı: Eleştirel Bir Yaklaşım". Osmanlı'da İlm-i Kelâm Âlimler, Eserler, Meseleler. Ed. Osman Demir v.dğr. 471-521. İstanbul: İSAR Yayınları, 2016.

Birgivi, Mehmed b. Pîr Ali. "Ahwâli'l-efâli'l-müstümîn". Resâlü'l-Birgivi. Ed. Ahmed Hâdi el-Kassâr. 101-151. Lübnan: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2011.

Birgivi, Mehmed b. Pîr Ali. Tuhfetü'l-müsterşidin fi beyâni fırakı mezâhibi'l-müslimîn. Thk. Avni İlhan. "Birgili Mehmet Efendi ve Mezhepler Tarihi İle İlgili Risalesi". Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (1989): 173-215.

Birgivi, Mehmed b. Pîr Ali. Dâmiğatu'l-mübtedî'in kâşifetu butlânî'l-mülhidin. Thk. Abdurrahman es-Sâyih - Tefvîk Ali Vehbe. Kahire: Dârü'l-Afâki'l-Arabiyye, 1431/2010.

Birgivi, Mehmed b. Pîr Ali. et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-sîretü'l-Ahmediyye. Thk. Muhammed Rahmetullah Hâfız en-Nedvî. Dimaşk: Dârü'l-kalem, 1432/2011.

Birgivi, Mehmed b. Pîr Ali. Risâle-i Birgivi (Vasiyetnâme). İstanbul: Dârü't-tibâati'l-cedideti'l-ma'mûre, 1220/1805.

Birgivi, Mehmed b. Pîr Ali. Vasiyyet-name: Dil İncelemesi, Metin, Sözlük, Ekler İndeksi ve Tıpkıbasım. Haz. Musa Duman. İstanbul: R Yayınları, 2000.

Birinci, Ali. "Birgivi Risalesi: İlk Dinî Kitap Niçin ve Nasıl Basıldı?". Türk Yurdu 112/ (1996): 13-14.

Çağrıncı, Mustafa. "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 11: 138-141. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

Çavuşoğlu, Semiramis. "Kadızedeliler". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 24: 100-102. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Demir, Abdullah. Ebû İshak es-Saffar'ın Kelâm Yöntemi. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.

Demir, Abdullah. "Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Mütakellim Hanefîler Örneği". IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu (Hanefîlik - Mâtürîdîlik). Ed. Cengiz Cuhadar - Mustafa Aykaç - Yusuf Koça. 1: 643-658. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017.

Demir, Abdullah. "Mâtürîdî Âlimi Ebû İshâk Zâhid es-Saffar'ın Kelâm Müdâfaası". Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 20/1 (Haziran 2016): 445-502. <https://doi.org/10.18505/cuifd.12582>.

Demir, Abdullah. "Mâtürîdî Gelenekinin Teşekkül Sürecinin Teorik Temelleri: Mâverâünnehirli Mütakellim Hanefîlerin Din Anlayışı". Felsefesi Açısından Mâtürîdî

Gelen-Ek-I Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi III. Ed. Recep Alpyağlı. 19-48. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. Lisânü'l-'Arab. Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed. Mecmû'u fetâvâ. Thk. Abdurrahman b. Muhammed Kâsım. Medine: Mücemma-u'l-Melik Fahd, 2004.

İlhan, Avni. "Birgili Mehmet Efendi ve Mezhepler Tarihi İle İlgili Risalesi". Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (1989): 173215.

İnalçık, Halil. "Kanun (Mali Yönetim ve Kamu Yönetimi)". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 24: 324-327. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Kadızedâ, İslâmbülî Ahmed b. Muhammed Emîn. Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fi şerhi'l-Vaşıyyeti'l-Muhammediyye. İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmire, 1258.

Kalaycı, Mehmet. "Birgivi Mirasının Toplumsal ve Mevînsel Taşıyıcıları: Kadızedeliler ve Etrafındaki Ulema". Sahn-ı Semân'an Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler - XVII. Yüzyıl). Ed. Hidayet Aydar - Ali Fikri Yavuz. 431-455. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim. Doğu Devrinde Tasavvuf: et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf. Trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.

Kılavuz, A. Saim. "Eلفáz-ı Küfür". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 11: 26-27. Ankara: TDV Yay., 1995.

Martı, Huriye. Birgivi Mehmed Efendi. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Muhammed b. Abdilvehhâb. "Kitâbü'l-Cihâd". Mü'ellefâtü's-Şeyhü'l-İmâm Muhammed b. Abdilvehhâb. Ed. Abdülâzîz er-Rûmî v.dğr. Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, ts.

Ocak, Ahmet Yaşar. Yeniçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi (Makaleler-Araştırmalar). İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.

Ömer en-Nesefî, Ebû Hafs Necmeddin. "Risâle fi beyâni mezâhibi't-tasavvuf". Trc. Süleyman Uludağ. Doğu Devrinde Tasavvuf Ta'arruf. Ed. Editor. Volume: 263-279. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.

Özervarlı, M. Sait. "Selefiyye". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 36: 399-402. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Özkan, Mehmet. XVI. Yüzyıl Osmanlı Âlim ve Fakih Muhammed Birgivi'nin Fikhî Meselelere Yaklaşımı. Bursa: Emin Yayınları, 2016.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı. Osmanlı Tarihi. Ankara: TTK Yayınları, 1983.

Yüksel, Emrullah. Mehmed Birgivi'nin Dinî ve Siyasî Görüşleri. Ankara: TDV Yayınları, 2011.